

IX — ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ — IX
EDENDA CURAT M.G. MERAKLIS

Ελευθέριος Π. Αλεξάκης

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ,
ΣΥΓΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΓΑΜΟΣ
ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΘΝΟΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΗΡΟΔΟΤΟΣ

Ελευθέριος Π. Αλεξιάκης

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ,
ΣΥΓΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΓΑΜΟΣ
ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΘΝΟΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΗΡΟΔΟΤΟΣ

2015

X.

Οι Βλάχες του Μετζιτιέ.
Οικονομία, κοινωνία και κοινωνικό φύλο
σε μια κοινότητα του Πωγωνίου (Ήπειρος)*

Πριν προχωρήσω στο θέμα μου για τη θέση της γυναίκας, θα κάνω μια σύντομη αναφορά στην οικονομία και στην κοινωνία των Βλάχων του Κεφαλόβρυσου ή Μετζιτιέ.

Ο ορεινός χώρος της Μερόπης (Νεμέρτσικας) είναι ο τόπος της οικονομικής δραστηριότητας (ημινομαδικής κτηνοτροφίας) των Αρβανιτόβλαχων κατοίκων του Κεφαλόβρυσου (πρ. Μετζιτιέ) Πωγωνίου, το οποίο είναι κτισμένο στους πρόποδες του βουνού. Το Κεφαλόβρυσο είναι κτισμένο σε υψόμετρο 650 μ. Την παλαιά ονομασία του (Μετζιτιέ) την οφείλει, σύμφωνα με την παράδοση, στο σουλτάνο Αβδούλ Μετζίτ, ο οποίος διέθεσε τον χώρο για να χτιστεί το χωριό, μεταφέροντας τους κατοίκους από την Παλιόχωρα (της οποίας τα ερείπια βρίσκονται σε υψόμετρο 1.000 μ. περίπου στη Νεμέρτσικα. Αυτό συνέβη μετά την εξόντωση του Αλή Πασά από τους Τούρκους, με τον οποίο οι ντόπιοι Βλάχοι (Αρβανιτόβλαχοι) είχαν πολύ στενές σχέσεις. Το μέτρο αυτό απέβλεπε στον άμεσο έλεγχό τους από τις τουρκικές αρχές, γιατί ήταν πάντα ανήσυχα και επαναστατικά στοιχεία. Το 1991 το Κεφαλόβρυσο είχε 1.122 μόνιμους κατοίκους, ενώ το 1940, ο πληθυσμός του ήταν 1.463 κάτοικοι. Μεγάλο μέρος των κατοίκων μετοίκησε μετά το 1960 στη Γερμανία, ενώ πολλοί άλλοι εγκαταστάθηκαν στα Γιάννινα, στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη.

Οι Βλάχοι του Κεφαλόβρυσου είναι ημινομάδες κτηνοτρόφοι μεγάλων αποστάσεων. Η μετακίνηση (τροπαλισμός) τους είναι του

*Ομιλία/εισήγηση που πραγματοποιήθηκε στη Βέροια στις 24 Μαΐου 2008, στην εκδήλωση: «Η προσφορά της Βλάχας γυναίκας στην κοινωνία και τον πολιτισμό» (Βέροια, 24-25 Μαΐου 2008).

Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στη νεότερη Ελλάδα

τύπου *transhumance inverse* (αντίστροφος ημινομαδισμός), γιατί το σημείο αφετηρίας τους είναι το χωριό Κεφαλόβρυσο (Μετζτιέ). Στο χωριό έπεφτε χιόνι τον χειμώνα και τα ζώα έπρεπε να κατεβούν στα χειμαδιά (αρίου). Έφταναν έτσι μέχρι την Αυλών και το Μούρσι της Αλβανίας. Έπειτα όμως από το κλείσιμο των συνόρων κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τον Εμφύλιο, περιορίστηκαν (μειώνοντας παράλληλα και τα ζώα τους) στην περιοχή της ελληνικής Ηπείρου, και κυρίως στις περιοχές γύρω από τη Σαγγαριάδα, το Ασπροκλήσι, τη Λουρίδα κ.α.

Η οικονομία τους μέχρι το 1960 στηριζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην κτηνοτροφία των προβάτων. Αναφέρεται ότι την περίοδο της ακμής του, πριν από το 1940, το χωριό διέθετε 80.000-100.000 ζώα, κυρίως πρόβατα, γιατί ελάχιστοι είχαν τότε γίδιες ενώ τώρα υπολογίζονται γύρω στα 25.000, κυρίως γιδοπρόβατα. Από αυτά 7.500 βρίσκονται γύρω από το χωριό, ενώ τα υπόλοιπα είναι διασκορπισμένα σε μεγάλο υψόμετρο στην Νεμέρτσικη στον Γράμμο, ακόμα και στην Πίνδο, και χαμηλά στα άλλα χωριά του Πωγωνίου (Βήσσανη, Κακόλακχο, Δελβινάκι, Δρυμάδε, Βασιλικό, Πωγωνιανή, Δολό κ.α.), όπου οι Βλάχοι αναζητούσαν βοσκοτόπους.

Πριν από το 1960, οι κτηνοτρόφοι του Κεφαλόβρυσου ήταν οργανωμένοι σε τσελιγκάτα ή στάνες (τουρέστι στο τοπικό βλάχικο ιδίωμα, από τη λατινική λέξη *turm*, δηλαδή ομάδα, συν την κατάληξη -έστι που δηλώνει τόπο). Με τον όρο αυτόν εννοούμε όπως ήδη ανέφερα, την ομάδα συνεργασίας περισσότερων κτηνοτρόφων, οι οποίοι ένωναν τα κοπάδιά τους υπό την αρχηγία ενός ισχυρού και πλούσιου ιδιοκτήτη, του τσέλιγκα ή αρχιτσέλιγκα, ο οποίος διέθετε περισσότερα ζώα. Τούτο γινόταν, γιατί ο μεγάλος ατόπος κτηνοτρόφος μπορούσε να νοικιάσει ευκολότερα βοσκοτόπους (λιβάδια) στα χειμαδιά από τις κοινότητες και από τους ιδιοκτήτες, που ήταν συνήθως Τουρκαλβανοί μπέηδες και αγάδες από Κονίσπολη.

Παλαιότερα τυροκομούσαν στο ίδιο βουνό, όπου υπήρχε ειδική εγκατάσταση γι' αυτή τη δουλειά, το μπατζαριό, κατασκευασμένη από χόρτα και κλαδιά. Αυτό γίνεται και σήμερα, μερικές φορές καλοκαίρι. Οι κτηνοτρόφοι φτιάχνουν κεφαλοτύρι και μυζήθρα, εμβγάζουν και το φρέσκο βούτυρο και το ξινόγαλο, χτυπώντας το γάλα σε ειδικό ξύλινο δοχείο, την τρουμπολίτσα. Από το 1950 κ

πέρα δημιουργήθηκαν οργανωμένα τυροκομεία με πρώτο εκείνο του Αλέκου Πότση. Ακολούθησαν ο Μήτσος Πορίχης, ο Δημήτριος Γραμμόζης κ.ά. Σήμερα σε όλες τις περιοχές που ανέφερα, το μεγαλύτερο μέρος της γαλακτοπαραγωγής μεταφέρεται με σύγχρονα μέσα στην αγορά και στα σύγχρονα τυροκομεία.

Η μελέτη για τα δύο φύλα έχει προχωρήσει σημαντικά διεθνώς ήδη από τη δεκαετία του 1970. Η μελέτη έχει κάνει σημαντική πρόοδο και στην Ελλάδα με την έκδοση συλλογικών έργων αλλά και μεμονωμένων δημοσιευμάτων από Έλληνες και ξένους εθνολόγους, ανθρωπολόγους, κοινωνικούς ανθρωπολόγους, κοινωνικούς λαογράφους και κοινωνιολόγους. Εντούτοις στην Ελλάδα υπάρχουν ακόμα πολλά ερωτήματα που δεν έχουν απαντηθεί επαρκώς. Δεν έχει πραγματοποιηθεί εξάλλου μελέτη των δύο φύλων στο ίδιο επίπεδο σε όλη τη χώρα, γιατί οι περιοχές που έχουν μελετηθεί περιορίζονται κυρίως στη νότια Ελλάδα (από τη Στερεά και κάτω) και τα νησιά.

Μέχρι σήμερα έχει γίνει αποδεκτή η πρόταση ότι τα δύο φύλα αποτελούν δύο κοινωνικές ή πολιτισμικές συμβάσεις, γι' αυτό οι κοινωνικοί επιστήμονες μιλούν για κοινωνικά φύλα και όχι απλώς για φύλα. Αυτό σημαίνει ότι κάθε κοινωνία έχει τη δική της άποψη για το τι είναι γυναίκα και τι είναι άνδρας, κατά κανόνα όμως ενταγμένη σε μια βιολογική σταθερή ιεραρχίας, ενός δηλαδή συστήματος όπου ο άνδρας έχει το προβάδισμα και η γυναίκα ακολουθεί. Ουσιαστικά το ανθρωπολογικό ερώτημα, όπως έχει διατυπωθεί, είναι: «τι [κοινωνική] διαφορά κάνει η [βιολογική] διαφορά;»

Ειδικότερα η αναπαράσταση της γυναίκας σε πολλές κοινωνίες είναι συχνά ακαθόριστη και αντιφατική. Το ζητούμενο είναι λοιπόν να βρούμε το πλαίσιο που θα εξηγήει την αντιφατική φύση των αναπαραστάσεων της γυναίκας και ό,τι συνδέει αυτές τις αντιφάσεις με τις πλέον ουσιαστικές πλευρές της κοινωνικής συγκρότησης.

Η μελέτη των δύο φύλων οφείλει να είναι πολύπλευρη και πολλών επιπέδων (πραγματικών δεδομένων, αναπαραστάσεων κλπ.). Εκ των πραγμάτων λοιπόν είναι αδύνατο να είναι εξαντλητική σε μια σύντομη εισήγηση, όπως αυτή που θα παρουσιάσω. Γι' αυτό στην πορεία της ανάλυσης θα εστιάσω σε ορισμένα σημεία της γενικότερης προβληματικής α) τη σχέση της γυναίκας με τον λόγο/σιωπή, β) τη σχέση της γυναίκας με το δώρο, γ) την κοινωνική

Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στη νεότερη Ελλάδα

μεταβολή, πλαισιώνοντας τη προσέγγισή μου και με άλλες πληροφορίες κυρίως για τις σχέσεις των δύο φύλων (οικονομικές, κοινωνικές, καταμερισμούς της εργασίας κλπ.) και δευτερευόντως για τις κοινωνικές/πολιτισμικές αναπαραστάσεις.

Τα θέματα που ανέφερα έχουν μελετηθεί αρκετά σε θεωρητικό ανθρωπολογικό και εθνογραφικό επίπεδο σε διάφορους λαούς και λιγότερο στους Έλληνες.

Ειδικότερα, οι φυσικοί ανθρωπολόγοι διατυπώνουν την άποψη ότι από τη φύση τους τα κορίτσια έχουν μεγαλύτερη γλωσσική ικανότητα από ό,τι τα αγόρια της ίδιας ηλικίας. Βλέπουμε όμως στις περισσότερες κοινωνίες οι γυναίκες να σιωπούν ή, αν μιλούν, να μεταφέρουν τον λόγο των ανδρών.

Η ανθρωπολογία έχει ασχοληθεί με το θέμα των λεγομένων «βουβών» ή «άφωνων ομάδων», στις οποίες σε πολλές κοινωνίες περιλαμβάνονται και οι γυναίκες (το μοντέλο των γυναικών ως άφωνων), ιδιαίτερα όταν τα δύο φύλα χωρίζονται από μια πολικοτήτα, όπως όλες οι κυριαρχούμενες ομάδες, κάτι που ισχύει και για τις γυναίκες του Μετζίτιέ. Ειδικότερα με τον όρο «βουβές ομάδες», εννοούμε διαφορετικές διαβαθμίσεις του φαινομένου, που ξεκινάει από την πλήρη αφωνία ή την έκφραση λόγου που είναι λόγος των κυριάρχων, στην περίπτωση μας των ανδρών, ως την άρθρωση λόγου, ο οποίος όμως δεν εισακούεται από την κυρίαρχη ομάδα.

Εξετάζεται ιδιαίτερα αν η διατύπωση λόγου είναι δυνατή για όλα τα θέματα και σε οποιοδήποτε χώρο και χρόνο (ιδιωτικά ή δημόσια). Επίσης, ο βαθμός που ο λόγος παίρνει τη μορφή «γρίνιας» (που δεν θεωρείται χαρακτηριστικό των ανδρών στον πολιτισμό μας) ή φλυαρίας (πολυλογίας), ένδειξη για μερικούς ανθρωπολόγους μετατόπισης δραστηριότητας, προερχομένης από την υποτιθέμενη μεγαλύτερη ευφράδεια των γυναικών, συνδυασμένη με την ανικανότητα να εκφράσουν τις σκέψεις τους ανάλογα, ίσως και λόγω αυτής της αφωνίας.

Οι γυναίκες κοινωνικοί ανθρωπολόγοι επισημαίνουν επιπλέον την κατάσταση που υπήρχε παλιότερα, όπου οι μελετητές μετέφεραν έναν κυρίαρχο ανδρικό λόγο, γιατί ήταν και αυτοί άνδρες αλλά και γιατί η επικοινωνία τους γινόταν κυρίως με τους άνδρες. Ο γυναικείος λόγος δεν ακουγόταν. Η σιωπή των γυναικών εκλαμβάνόταν σαν μια επιδοκιμασία του λόγου των ανδρών.

Οι Βλάχες του Μετζιτιέ

Στην ελληνική κοινωνία συναντάμε συχνά «βουβές δομές» μέσα και έξω από την οικογένεια. Για παράδειγμα στους Πόντιους οι γυναίκες. Ιδιαίτερα οι νέες δεν μιλούν. Οι νύφες πριν μιλήσουν, έπρεπε να πάρουν επίσημα την άδεια. Εφαρμόζουν θεσμικά για ένα διάστημα το «μάχ'» (σιωπή, αμάχη). Το ίδιο γίνεται με μικρές διαφορές στη βόρεια Ελλάδα (Δυτική Μακεδονία, Ήπειρο κ.α., σε Γκραίικους αλλά και σε ομάδες Βλάχων), όπως είχα την ευκαιρία να διαπιστώσω προσωπικά. Στους Αρβανίτες της Αττικής εξάλλου η γυναίκα ορίζεται ως «πουσ' τι» (εσύ σιωπή). Σε άλλες απόλυτα πατριαρχικές περιοχές, όπως η Τριχωνίδα, συναντάει κανείς περιπτώσεις όπου ο άνδρας δεν επιτρέπει στη γυναίκα να μιλήσει για τον εαυτό της, απαιτώντας να μιλήσει αυτός για λογαριασμό της.

Το δεύτερο θέμα για το δώρο, συνδεδεμένο δομικά με το προηγούμενο, αναφέρεται στο κοινωνικό φύλο των αντικειμένων, που αυτά αποκτούν είτε διότι έχουν ένα ιδιαίτερο σχήμα (για παράδειγμα στρογγυλό, κοίλο κλπ.), είτε διότι κατασκευάζονται από ένα ορισμένο φύλο είτε επειδή χρησιμοποιούνται ή διατίθενται από ένα συγκεκριμένο φύλο.

Προέκταση αυτού του θέματος είναι τα αντικείμενα ως έργα κατασκευασμένα από ένα ορισμένο φύλο, σύμφωνα με τον καταμερισμό της εργασίας (για παράδειγμα ρούχα, σκεπάσματα, προικιά κλπ.) αλλά και η παραπέρα ιδιοποίησή του από το έτερο φύλο και η παραχώρησή του ελεύθερα ως δώρου, για την ακρίβεια δωρεάς.

Στην ανθρωπολογική θεωρία, εκτός από το πρόσωπο, ένα αντικείμενο, ένα γεγονός (πράξη, τελετουργία, δραστηριότητα, συμπεριφορά κλπ.) μπορούν να έχουν, σύμφωνα με την επικρατούσα στη συγκεκριμένη κοινωνία ιδεολογία, κοινωνικό φύλο και ο ανθρωπολόγος οφείλει να μελετήσει τις συνθήκες και τους όρους που συμβαίνει αυτό. Επιπλέον οφείλει να εξετάσει ποια είναι η μορφή του έμφυλου δώρου (δωρεάς), καθώς ορισμένοι κοινωνικοί επιστήμονες, επηρεασμένοι από τον φεμινισμό, θεωρούν τη θηλυκή προσφορά περισσότερο «καθαρό δώρο», από την ανδρική, η οποία θεωρείται πιο υπολογιστική (πρβ. την προσφορά της μητέρας με τη γαλουχία κλπ.).

Αλλά ας δούμε ποιά ήταν και είναι η θέση της γυναίκας στην κοινωνία του Μετζιτιέ. Η θέση της γυναίκας εξαρτάται από τον καταμερισμό της εργασίας. Πρέπει να τονίσω ότι μελετώντας τον κα-

ταμερισμό της εργασίας μέσα στην οικογένεια και τις σχέσεις των μελών, οφείλω να διαχωρίσω χρονολογικά το θέμα, στην προ του 1960 περίοδο και στη μετά το 1960, δηλαδή τη μετά τη μετανάστευση στη Γερμανία περίοδο. Την πρώτη περίοδο υπάρχει αυστηρότατος καταμερισμός της εργασίας και των ευθυνών. Ο καταμερισμός της εργασίας ακολουθεί τον γνωστό σε αυτές τις περιπτώσεις καταμερισμό κατά φύλα και ηλικία με αποκλεισμό των γυναικών. Πρόκειται για ένα σύστημα οργάνωσης με τον διαχωρισμό των φύλων. Κατά τους οικονομικούς ανθρωπολόγους πρόκειται για τις πρωταρχικές σχέσεις παραγωγής μέσα στην οικογενειακή/οικιακή ομάδα, που χαρακτηρίζει και τον οικιακό τρόπο παραγωγής. Εδώ όμως αυτό συνδέεται και με την εξειδικευμένη κτηνοτροφική οικονομία στην οποία απασχολούνται αποκλειστικά οι άνδρες. Δηλαδή οι άνδρες στο βουνό με τα ζώα και οι γυναίκες στο σπίτι.

Ειδικότερα, αποκλειστική απασχόληση των ανδρών ήταν η φροντίδα των ζώων, των κοπαδιών, βοσκή, γέννα, κούρος, άρμεγμα κλπ. Με τη μορφή αυτή της οικονομίας συνδέονται οι πατριές ή γένη (μελέτια), οι μεγάλες πατριαρχικές οικογένειες με συμβίωση των παντρεμένων αδελφών καθώς και η βεντέτα στους Βλάχους.

Οι γυναίκες πριν από την περίοδο του 1960 δεν ασχολούνταν με τα ζώα και με τα κοπάδια. Δεν πήγαιναν ούτε πηγαίνουν στα βουνά για να φροντίσουν τα πρόβατα. Στα βουνά πήγαιναν οικογενειακώς αλλά όχι στις στάνες. Στα χειμαδιά όμως όπου ήταν συγκεντρωμένοι όλοι, μπορούσαν να κάνουν βοηθητικές εργασίες, κυρίως, μεταφέροντας κλαδιά, νερό στα ζώα, αλλάζοντας τα μαντριά κλπ.

Δεν απασχολούνταν με τη βοσκή, το άρμεγμα των κοπαδιών και τον κούρο. Αν όμως η οικογένεια διατηρούσε οικόσιτα («μπραβάρια»), αυτό μπορούσε να συμβεί. Στα κοπάδια όμως μπορούσαν να βοηθήσουν στη γέννα, που χρειαζόταν πολλά άτομα. Γιατί τα ζώα γεννούσαν σχεδόν όλα ταυτόχρονα, την ίδια περίοδο. Οι γυναίκες δεν ασχολούνταν με τη γεωργία. Τα μικρά χωράφια που είχαν, έρχονταν και τα όργωναν με πληρωμή σε είδος με ζευγάρια βοδιών Γκραικές από τα γειτονικά χωριά. Αν όμως τα όργωναν οι άνδρες με άλογα και έσπερναν, οι γυναίκες ακολουθούσαν από πίσω και σκέπαζαν τον σπόρο με το χώμα.

Με το σπίτι ασχολείτο και ασχολείται αποκλειστικά η γυναίκα, δηλαδή με το νοικοκυριό, την καθαριότητα του σπιτιού, το μαγείρεμα, το πλύσιμο ρούχων, τη μεταφορά νερού από την πηγή ακό-

μα και τη νύχτα, καύσιμης ύλης (κλαδιά) από τον λόγγο, το κόψιμο ξύλων στο σπίτι (όταν η γυναίκα παντρευόταν, έπαιρνε με τα προικιά της την τριχιά και το τσεκούρι). Όμως και μεταξύ των γυναικών υπήρχε ιεραρχία και καταμερισμός. Οι νέες γυναίκες έκαναν τις βαρύτερες εργασίες, κυρίως μεταφορές του νερού και των κλαδιών ή άλλων βαρών. Οι ηλικιωμένες, για παράδειγμα οι πεθερές, είχαν περισσότερο εποπτικό ρόλο. Επίσης μεταξύ των συννυφάδων τον κύριο λόγο είχε η πρώτη συννυφάδα ή σε περίπτωση αδυναμίας της η ικανότερη. Γενικά υπήρχε υπακοή χωρίς αντίρρηση των νεότερων γυναικών στις μεγαλύτερες. Αν οι συννυφάδες ήταν αγαπημένες, συνέχιζαν και μετά τον χωρισμό της οικογένειας να επισκέπτονται η μια την άλλη, να συνεργάζονται και να περνούν την ώρα μαζί, κεντώντας, πλέκοντας κλπ., όπως είχα την ευκαιρία να το διαπιστώσω. Οι γυναίκες/νοικοκυρές φρόντιζαν να έχει το σπίτι αλάτι, πιπέρι, ψωμί, να φτιάξουν στον αργαλειό τα ρούχα των μελών της οικογένειας μόνες τους, σαν μια χωρίς αμοιβή προσφορά ή δωρεά. Οι γυναίκες μεγάλωναν, «κουνάριζαν», όπως λένε τα παιδιά. Φρόντιζαν επίσης να φορούν τα παιδιά καθαρά ρούχα, έστω και μπαλωμένα στις φτωχές οικογένειες, τα οποία έπλεναν με στάχτη για αλισίβα. Επιπλέον οι γυναίκες ασχολούνταν με τη θρησκευτική λατρεία και τους νεκρούς (άναμμα κωντηλιών στην εκκλησία, στα εικονοστάσια, στα εικονίσματα του σπιτιού, στο νεκροταφείο κλπ.). Οι άνδρες δεν ασχολούνταν με το σπίτι ούτε με το μαγειρέμα. Δεν γνώριζαν άλλωστε να μαγειρεύουν, εκτός από όσους είχαν ζήσει στη Γερμανία χωρίς τις συζύγους των. Μόνο στις γιορτές οι άνδρες έφηναν το κρέας (σούβλες κλπ.). Μερικές φορές, τα τελευταία χρόνια μπορούσαν να ψήσουν και οι γυναίκες κρέας στα κάρβουνα, όχι όμως πάντα και με απόλυτα καλό αποτέλεσμα.

Πριν από το 1960 η διαίρεση των δύο φύλων εκτεινόταν και στο τραπέζι. Οι άνδρες έτρωγαν χωριστά από τις γυναίκες και τα παιδιά. Οι νυφάδες ιδιαίτερα δεν έτρωγαν ποτέ μπροστά στον πεθερό ή στον άνδρα τους. Μερικές φορές ούτε νερό δεν έπιναν και γι' αυτό έβγαιναν έξω από το σπίτι ή γύριζαν το πρόσωπό τους αλλού για να μην τις βλέπουν. Η γιαγιά Γιαννούλα Πορίχη, 82 ετών το 1993, με πληροφόρησε ότι για πάνω από δύο χρόνια δεν έτρωγε μαζί με τον άνδρα της, ούτε έπινε νερό μπροστά του, γιατί, όπως είπε χαρακτηριστικά, ντρεπόταν.

Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στη νεότερη Ελλάδα

Μια άλλη διάσταση της ιεραρχίας και του διαχωρισμού των φύλων ως το 1960, και ερχόμαστε στο πρώτο θέμα μας, ήταν και είναι η σιωπή των γυναικών. Οι γυναίκες στο Κεφαλόβρυσσο ανήκουν στις σιωπηρές ομάδες, όπως τις έχει ορίσει ο Ardenier, κάτι που είχε επισημανθεί και από τον Κώστα Κρυστάλλη στις μελέτες του γι' αυτή την ομάδα των Βλάχων πολύ νωρίς. Και αυτό δεν έχει σχέση με την ηλικία.

Μόνος τρόπος των γυναικών να εκφραστούν ήταν μέσω των αυτοσχεδίων μοιρολογίων και τραγουδιών, αλλά όπως λένε στο χωριό, ποιος τους έδινε σημασία. Ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια του γάμου τα ζευγάρια δεν συνομιλούσαν μεταξύ τους. Ο Θεόδωρος Γιάννου μου ανέφερε ότι όταν παντρεύτηκε, για τρία-τέσσερα χρόνια «δεν κουβέντιαζε» με τη γυναίκα του. Ο Αχιλλέας Γραμμόζης εξάλλου με πληροφόρησε ότι η γυναίκα του δεν του μιλούσε μπροστά στον πατέρα του, όσο καιρό έμεναν μαζί. Ο Βασίλης Μεντής θυμόταν ότι και ο θείος του, πέντε-έξι χρόνια μετά τον γάμο δεν μιλούσε με τη γιαγιά του πληροφορητή, όταν έτρωγε. Αυτές οι συμπεριφορές ασφαλώς είναι μια προσπάθεια αποτροπής της οικειότητας μεταξύ των δύο φύλων, κυρίως των νέων ζευγαριών, για να αποτραπεί ο κίνδυνος προσεταιρισμού των ανδρών με συνέπεια τη διάλυση της πολυπυρηνικής οικογένειας, αλλά και για να μη «βγάλουν γλώσσα» οι γυναίκες σε περίπτωση διαφωνίας. Αλλά υπάρχουν και άλλες ψυχαναλυτικές θεωρίες που συνδέουν τη γυναικεία φωνή με τη σεξουαλικότητα και το λεγόμενο φετίχ του ενδύματος.

Παρατήρησα ακόμα ότι και νέοι άνδρες που δεν ήταν συγγενείς απαγόρευαν με απειλές ή ειρωνεία στις ηλικιωμένες να εκφράσουν τις απόψεις τους ιδιαίτερα για ό,τι έχει σχέση με τα ζώα, τα πρόβατα κλπ. Η απειλή πάντα έπαιρνε συμβολικά και λεκτικά τη μορφή της γκλίτσας, η οποία εθεωρείτο το κατεξοχήν σύμβολο του άνδρα και της κυριαρχίας του. Παραδείγματος χάριν, έλεγαν: «γκλίτσα που σου χρειάζεται!» Η συμπεριφορά των ανδρών προς τις γυναίκες έμοιαζε πολύ με τη συμπεριφορά των μεγάλων προς τα μικρά παιδιά.

Αλλά και στα ζευγάρια που είχαν εργαστεί στη Γερμανία και έχουν επιστρέψει τα πράγματα δεν ήταν ουσιαστικά πολύ διαφορετικά. Οι άνδρες αυτοί, παρόλο που μερικές φορές επέτρεπαν πλέον στις συζύγους να καθίσουν στο τραπέζι με τον ξένο, πολλές φορές δεν θεωρούσαν αυτές κατάλληλες και ικανές να συζητήσουν για τέ-

τοια θέματα και τους απαγόρευαν συχνά με έντονο τρόπο, μπροστά στον συνομιλητή τους.

Κατά την παραμονή μου στο Κεφαλόβρυσο, ως προς τη σιωπή/ομιλία των πιο ηλικιωμένων γυναικών τα πράγματα είχαν κάπως αλλάξει. Η σιωπή δεν ισχύει απόλυτα για τις γερόντισσες 70-80 ετών. Για παράδειγμα, η ηλικιωμένη σύζυγος του Θεόδωρου Γιάννου κάθισε μαζί μας και συμπλήρωνε με πληροφορίες τη συζήτηση. Το ίδιο και η ηλικιωμένη γυναίκα του Κώστα Κιόση, η οποία μάλιστα συμπλήρωνε τον σύζυγό της. Ο ίδιος μάλιστα ο πληροφορητής ζητούσε τη βοήθειά της. Σημειώνω όμως ότι και οι δύο αυτές ήταν Βλάχες Κολωνιάτισσες (από την περιοχή της Κολωνίας της Βορείου Ηπείρου). Αντίθετα, η ηλικιωμένη γυναίκα του Έκτωρα ή Λευτέρη Μεντή κάθισε έξω στην αυλή, αφού σέρβιρε το αναψυκτικό, ερχόταν όμως κατά αραιά διαστήματα και παρενέβαινε στη συζήτηση. Επίσης οι δυο ηλικιωμένες συννυφάδες των ξαδέλφων Βασίλη και Γεράσιμου Μεντή κάθισαν μέσα στο δωμάτιο αλλά μακριά, σε κάποια απόσταση, και πότε-πότε παρενέβαιναν στη συζήτηση, χωρίς θεωρητικά να συμμετέχουν. Άλλωστε η δυναμικότητα του Βασίλη δεν επέτρεπε τις διακοπές και τις διορθώσεις ούτε στον πρωτοξάδελφό του Γεράσιμο να μιλήσει άνετα και ελεύθερα.

Οι γυναίκες σήμερα, έχοντας μεγαλύτερη ελευθερία έκφρασης, τονίζουν ότι πάντα είναι πολύ προσεκτικές, όταν μιλάνε στο χωριό δημόσια μη πουν καμιά ανοησία («κοτσάνα»), ενώ αναγνωρίζουν ότι οι άνδρες είναι περισσότερο ελεύθεροι να λένε ό,τι θέλουν. Οι επιφυλάξεις των γυναικών έχουν βέβαια ως αφετηρία την παλαιότερη σχεδόν απόλυτη και τη σημερινή μερική κατάσταση αφωνίας.

Πρέπει να προσθέσω ότι όταν η γυναίκα αναζητούσε τον άνδρα της, δεν τον προσφώνουσε με το όνομά του αλλά φώναζε στο παιδί της. Για παράδειγμα: «Βασίλη πού είσαι;», «Βασίλη πού είναι ο πατέρας σου;». Ο άνδρας την καταλάβαινε και απαντούσε. Το ίδιο και ο άνδρας για τη γυναίκα του. Πρόκειται για μια μορφή «τεκνωνυμίας» ευρύτερα διαδεδομένη στην Ήπειρο και στις άλλες εθνοτικές ομάδες της περιοχής. Το όνομα του συζύγου ή της συζύγου ήταν απαγορευμένο (taboo) για τους ίδιους λόγους, δηλαδή αποτροπής της οικειότητας.

Αλλά ας προχωρήσουμε την ανάλυση παραπέρα. Στη στρογγυλή καλύβα παλαιότερα ο χώρος διαιρείτο σε δύο μέρη, δεξιά από την εστία (βάτρα), που ήταν ο χώρος των γυναικών και η κουζί-

Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στη νεότερη Ελλάδα

να και αριστερά που ήταν ο χώρος των ανδρών. Εκεί ήταν και η επίσημη θέση των γερόντων, η κόχη (πρβ. και την τιμητική έκφραση «τρεις του κόσου», δηλαδή «τράβα στη κόχη»). Η διαίρεση των φύλων ίσχυε παλαιότερα και στον χορό. Χόρευαν σε δύο σειρές, οι γυναίκες από μέσα και οι άνδρες από έξω. Αυτό γίνεται και σήμερα με το επίσημο χορευτικό του χωριού στο πανηγύρι. Οι γυναίκες δεν περνούσαν παλαιότερα από την αγορά, χώρο των ανδρών. Τώρα όμως ως προς αυτό τα πράγματα έχουν αλλάξει.

Στην κουζίνα η πεθερά είχε την απόλυτη εποπτεία της διατροφής. Αν έλειπε η πεθερά, οι νυφάδες στο σπίτι δεν μπορούσαν να κόψουν ούτε φωμί. Άλλωστε κατά κανόνα το φωμί στο τραπέζι το έκοβε ο άνδρας. Οι νυφάδες έμεναν όρθιες και εξυπηρετούσαν τους άλλους. Για παράδειγμα έριχναν νερό στους κουνιάδους για να πλυθούν ή έπλεναν τα πόδια του πεθερού. Οι νύφες κοιμόνταν όταν τα πεθερικά τους είχαν πέσει για ύπνο και όπως λένε, όταν οι πεθεροί «γχογκούσαν», οι νύφες πετάγονταν πάνω. Η νύφη έπρεπε να είναι υπάκουη στα πεθερικά και ιδιαίτερα στην πεθερά. Ανάμεσα στις δύο γυναίκες υπήρχε μια αμφιθυμική σχέση. Μεταξύ των απαγορεύσεων ήταν αυτή της γυμνότητας. Η πεθερά δεν έπρεπε να δει τη νύφη γυμνή. Αν η νύφη ξεσκεπαζόταν, η πεθερά έσπευδε να τη σκεπάσει ή έβαζε ένα μαντίλι στο κεφάλι της, για να μη βλέπει. Οι πληροφορητές επισημαίνουν ότι οι γριές έβρισκαν τη γυμνότητα αποκρουστική. Αυτό πρέπει να συνδεθεί και με τη προσπάθεια διατήρησης της σεμνότητας σε ένα χώρο όπου υπήρχαν και άλλοι άνδρες πλην του συζύγου. Συνδέεται όμως, όπως ήδη ανέφερα, και με τη σιωπή.

Η γυναίκα, ανδροκεντρικά προσδιοριζόμενη, έπαιρνε το όνομα της από τον πατέρα της ή τον σύζυγό της. Δηλαδή το βαφτιστικό του με πρόσθεση της κατάληξης -είσα για τον πατέρα, για παράδειγμα Φουκείσα, και της λέξης «τσαλ» για τον σύζυγο της, δηλαδή «αυτή του». Για παράδειγμα Τσαλ Ζίκου, η Ζίκαινα. Δεν είμαι βέβαιος ότι αυτή η έκφραση δεν έχει κάτι υποτιμητικό. Οι γυναίκες συνεργάζονταν και επικοινωνούσαν μεταξύ τους (συγγενείς και ξένες) στη βρύση όπου πήγαιναν για νερό με τις «βουργιέλες» (βαρέλες). Εκεί «κολιγιάζανε», δηλαδή έκαναν παρέα, κατά την έκφρασή τους. Επίσης συνεργάζονταν στα σπίτια, έκαναν «ατζούτα» (αλληλοβοήθεια) στο γνέσιμο των μαλλιών και σε άλλες εργασίες

Οι Βλάχες του Μετζιτιέ

Τα αγόρια και τα κορίτσια, όταν ήταν μικρά μπορούσαν να παίξουν μαζί διάφορα παιχνίδια (σκλαβάκια κ.ά.), τα παιδιά άλλωστε δεν έχουν φύλο. Σημειώνω ότι τα μικρά αγοράκια (μωρά) τα έντυναν κοριτσίστικα. Είναι αυτό ένας μαγικός τρόπος προφύλαξης του αγοριού. Με την εφηβεία όμως αυτός δεν συνεχίζεται. Ακόμα και οι εξαδέλφες όταν γίνονταν κοπέλες, δεν μιλούσαν στον δρόμο ούτε στους εξαδέλφους τους και πολύ περισσότερο στους ξένους, για να μην γίνει παρεξήγηση. Αλλά στους ξένους δεν μιλούν οι κοπέλες δημόσια ακόμα και σήμερα στο χωριό, ούτε κάθονται παρέα.

Οι πατεράδες επίσης δεν άφηναν τα κορίτσια να πηγαίνουν στο σχολείο. Το είχαν για ντροπή. Δικαιολογούνταν ότι τα κορίτσια δεν τα χρειάζονται τα γράμματα ή ότι «θα γίνουν πουτάνες». Γενικά ήταν πολύ επιφυλακτικοί να στείλουν τα κορίτσια στο σχολείο, «μην ανοίξουν επαφή με τα παιδιά (αγόρια)». Ο έλεγχος της σεξουαλικότητας των γυναικών άρχιζε από πολύ μικρή ηλικία. Άλλοι έλεγαν ότι στο σχολείο θα κόψουν τα μακριά μαλλιά των κοριτσιών, που τα έκαναν κοτσίδες, κάτι το οποίο θεωρείτο προσβλητικό (έκοβαν τα μαλλιά των κοριτσιών που παρεκτρέπονταν ηθικά), αλλά ήταν απαραίτητο στις ελληνικές συνθήκες εκείνης της εποχής (πρόβλημα φθειρίας των μαθητών κλπ.). Έτσι μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι πολλές γυναίκες πάνω από τα 50 είναι αναλφάβητες ή έχουν βγάλει μόνο μερικές τάξεις του δημοτικού. Πρέπει όμως να συνέτεινε σημαντικά σε αυτό και το ότι συχνά τα κορίτσια ήταν ήδη από μικρά αρραβωνιασμένα. Η μη φοίτηση στο σχολείο είχε σαν συνέπεια και τα ελληνικά τους να μην είναι συχνά πολύ καλά και η προφορά τους στα ελληνικά να έχει τόνο βλάχικο. Αναφέρω χαρακτηριστικά το ρωτακισμό, ο οποίος είναι σπανιότερος στους Βλάχους, όταν μιλούν βλάχικα ή ελληνικά, αλλά συχνότερος στις Βλάχες. Πρόκειται για την προφορά του ρ σε γ-χ. Ενδεχομένως σε αυτή την αγραμματοσύνη των γυναικών να οφείλεται η αφωνία των ηλικιωμένων γυναικών παρουσία των ανδρών τους.

Σχετική με τα παραπάνω, δηλαδή του ελέγχου της σεξουαλικότητας, είναι και η δερματοστιξία (τατουάζ) των γυναικών. Παρόλο που υπάρχουν πληροφορίες ότι παλαιότερα και οι άνδρες έκαναν δερματοστιξία, εντούτοις στις γυναίκες διατηρήθηκε περισσότερο χρόνο. Σήμερα μπορεί κανείς να δει ηλικιωμένες γυναίκες 70 έως 80 ετών να έχουν δερματοστιξία στα χέρια, τα πόδια και στο μέτωπο. Στο μέτωπο, ανάμεσα στα φρύδια έχουν συνήθως ένα τό-

ξο και ένα σταυρό σαν στέμμα, στα χέρια και τα πόδια τα αρχι του ονοματεπώνυμού τους και του πατρώνυμου. Αυτά τα έφτιαχν μεταξύ τους οι κοπέλες. Γίνονταν από τις μεγαλύτερες στις μικρότερες, στην ηλικία των πέντε-έξι ετών, με ραχί, καπνιά και βελόνα. Τρυπούσαν το δέρμα και η καπνιά περνούσε από κάτω. Η δεματοστιξία πονούσε πολύ, γι' αυτό μερικές δεν την είχαν ολοκληρώσει. Κάποιοι αποδίδουν τη συνήθεια αυτή στην προσπάθεια αποφυγούν οι γυναίκες την αρπαγή από τους Τουρκαλβανούς λόγω του σταυρού που έδειχνε ότι ήταν χριστιανές, αλλά και στην προστασία από το κακό.

Μερικοί πάντως στο χωριό πιο «σοφιστικέ» κάνουν συζήτηση και για κάποιο είδος μητριαρχίας μέσα στην παραδοσιακή οικογένεια, επειδή τα παιδιά δεν βλέπουν τον πατέρα τους και τους άλλους άνδρες της οικογένειας που είναι στο βουνό με τα ζώα. Οι γυναίκες τα φροντίζουν, τα ταχταρίζουν, τα παίζουν από κοινού μέσα στη μεγάλη οικογένεια. Ακόμα φέρνοντάς μου ως παράδειγμα τη περίπτωση της μόλις δυο χρόνια παντρεμένης γυναίκας που έφυγε από το σπίτι και από τον άνδρα της και γύριζε σε ξένες στάνες, χωρίς κανείς να της πει τίποτα. Αυτή όμως ήταν κόρη τσέλιγκα. Η άποψη για μητριαρχία μπορεί να συνδεθεί περισσότερο με την περσιόφιλη και υψηλή και ισχυρή θέση της ηλικιωμένης γυναίκας μέσα στο σπίτι πεθεράς ή πρώτης συννυφάδας, ιδιαίτερα αν αυτή εκτελεί χρέη οργάνου της χηγαίου οικογένειας, και με την έννοια της συγγένειας από κοινού («πάντικα»), που ανάγεται σε ένα παλαιότερο μητρογραμμικό σύστημα, εξού και η διάκριση της γιαγιάς από τη μητέρα «μύιας» και της γιαγιάς από τον πατέρα «ντάντας», καθώς και με το έθιμο της κατ' εξαίρεση ανύπαντρης κόρης ή «ορκισμένης παρθένου», που συναντάμε σε όλα τα Βαλκάνια, παρά με τη θέση των νεότερων παντρεμένων γυναικών.

Αξίζει να αναφέρω ένα παράδειγμα «ορκισμένης παρθένου» από το χωριό Μετζιτιέ, όπως μου το διηγήθηκαν:

Στο Μετζιτιέ είναι γνωστή η ιστορία της ντάντας Τσότας. Αυτή ήταν αρραβωνιασμένη από μικρή, όπως ήταν η συνήθεια στα Αρβανιτόβλαχους μέχρι το 1960. Πέθανε όμως η νύφη της και αυτή αποφάσισε να μείνει ανύπαντρη, για να μεγαλώσει τα παιδιά του αδελφού της. Ο αρραβωνιαστικός τη συνάντησε μια φορά στο λόγγο όπου είχε πάει για ξύλα και της ζήτησε να του πει πότε παντρευτούν. Αυτή του είπε ότι δεν πρόκειται να παντρευτεί κα

να ούτε αυτόν, και αν παντρευτεί, να της κόψει τις κοτσίδες. Λέγεται μάλιστα ότι ο διάλογος έγινε στα αλβανικά. Όταν πέθανε η ντάντα Τσότα, την έντυσαν ύφη.

Παράδειγμα της δύναμης της ηλικιωμένης γυναίκας (γιαγιάς) και σε υπερφυσικό επίπεδο, είναι η κατάρρα. Αναφέρω το επεισόδιο με τον ανιψιό της ντάντας Τσότας, η οποία όταν γέρασε είχε αναλάβει την αρχηγία της οικογένειας και του τσελιγκάτου. Όταν ο ανιψιός της παρήγγειλε ένα ακριβό ασημένιο ζωνάρι, χωρίς να τη ρωτήσει, αυτή τον καταράστηκε να μη το χαρεί. Λέγεται ότι το παιδί «έσκασε» πάνω στον χορό.

Υπάρχουν όμως και παραδόσεις περί ηρωισμού των γυναικών (αμαζονισμός). Σε αυτό το γεγονός αποδίδουν τη χρήση του κοινωνικού φεσιού, «τσουπαριού» που φορούν οι γυναίκες, λέγοντας ότι οι γυναίκες νίκησαν τους Τούρκους σε μια μάχη, ενώ οι άνδρες ηττήθηκαν.

Έχοντας τώρα περιγράφει και αναλύσει όσο αυτό ήταν δυνατόν τις βασικές έννοιες, διαίρεσης των φύλων θα ήθελα να επικεντρωθώ στο θέμα του δώρου με αναφορά ειδικότερα στον βλάχικο γάμο στο Μετζιτιέ, όπου οι διακρίσεις είναι πιο εμφανείς. Οι κοινωνικός θεσμός του γάμου κινητοποιεί πολλαπλές διαδικασίες που έχουν σχέση με αντικείμενα και με πρόσωπα και ειδικότερα με τις σχέσεις των συγγενών ή των μελλοντικών συγγενών. Ο γάμος είναι ένας κοινωνικός θεσμός του οποίου το κυριότερο χαρακτηριστικό είναι οι ανταλλαγές δώρων διαφόρων μορφών.

Εξ αρχής θα ήθελα να επισημάνω ότι για τους κοινωνικούς ανθρωπολόγους τα κατεξοχήν γαμήλια δώρα είναι οι ίδιες οι γυναίκες, στο βαθμό που υπάρχει και ο θεσμός της «εξαγοράς της ύφης», όπως στο Μετζιτιέ. Ουσιαστικά το θέμα τίθεται: η γυναίκα ως περιουσία και η γυναίκα και η περιουσία. Η ανθρωπολογική βιβλιογραφία γύρω από αυτό το θέμα, αν και αντιφατική ως προς τις απόψεις, είναι πολύ πλούσια. Ξεκινάει από την πρόταση του Lévi-Strauss ότι οι άνθρωποι επικοινωνούν και ρυθμίζουν τις σχέσεις τους ανταλλάσσοντας πράγματα, λέξεις και γυναίκες. Και αυτή η άποψη του δέχθηκε σκληρή κριτική ότι μεταχειρίζεται τις γυναίκες σαν αντικείμενα.

Στην παραδοσιακή κοινωνία του Μετζιτιέ η γυναίκα δεν διάλεγε ποτέ μόνη της τον άνδρα της, κάτι που ίσχυε ασφαλώς ως ένα βαθμό και για τους νέους άνδρες. Αυτό γινόταν από τον πατέρα της

ή τους αδελφούς της. Αυτοί την έδιναν σε γάμο. Άλλωστε στο Βλάχους του Μετζιτιέ μέχρι το 1960 συνηθιζόταν ο αρραβών από παιδική ηλικία, «από τη σαρμανίτσα», ή ακόμα και από τη κοιλιά. Παλαιότερα κατά κανόνα η πλευρά του γαμπρού ζητούσε τη νύφη, τα νεότερα χρόνια αυτό μπορεί να γίνει και από την πλευρά της νύφης. Οι κόρες ή αδελφές δεν επιτρεπόταν να φέρουν αντίληψη για τον άνδρα που της διάλεξαν, έστω και αν δεν ήταν η καλύτερη περίπτωση, για παράδειγμα χήρος, φτωχός, τεμπέλης κλπ.

Θα ήθελα να διατυπώσω την υπόθεση ότι η θέση των γυναικών σε μια συγκεκριμένη κοινωνία συνδέεται με τις γαμήλιες ανταλλαγές, την εγκατάσταση μετά από τον γάμο αλλά και με την ιεραρχία των δύο φύλων, και αυτό ισχύει και για τους Βλάχους του Μετζιτιέ. Όλα αυτά δηλαδή είναι εξαρτημένα μεταξύ τους. Για παράδειγμα σε μια κοινωνία όπου υπάρχει η «εξαγορά της νύφης» είναι επόμενο να συναντάμε και ιδιοποίηση των προϊόντων της εργασίας της γυναίκας από τους άνδρες. Το αντίθετο μπορεί να συμβαίνει, όταν έχουμε τον θεσμό της προίκας, κάτι που δεν συμβαίνει στο Μετζιτιέ.

Θα ήθελα λοιπόν να μείνω στην τελετουργία του γάμου και στις σχέσεις της με τα διάφορα πράγματα, αντικείμενα που δωρίζονται και συνδέονται με την ολοκλήρωση της τελετής. Και είναι είτε τραπεζομαζαρέτα είτε αντικείμενα χρήσης ή άλλα πολύτιμης αξίας πράγματα για παράδειγμα χρήματα, ασημικά ή κοσμήματα κλπ. Ουσιαστικά όλα αυτά εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία των γαμήλιων δώρων μαζί με την προσφορά υπηρεσιών, τραγουδιών, χορών, λέξεων (ευχών), χειρονομιών, χρόνου. Θα περιοριστώ όμως μόνο σε υλικά αντικείμενα. Ο γάμος στους Βλάχους του Μετζιτιέ είναι επένδυση μενώνως ο κατεξοχήν κοινωνικός θεσμός, στον οποίο γίνονται πολλές ειδών ανταλλαγές, εκτός από τις ανταλλαγές των ανθρώπων στην προκειμένη περίπτωση κυρίως γυναικών, δεδομένου ότι ο γάμος είναι ανδροτοπικός.

Τα παραπάνω γίνονται σε μια μακροπρόθεσμη ανταλλαγή, οποία εμπίπτει στις γενικευμένες ανταλλαγές, όπου όλοι οι κάτοικοι κάποιου στιγμή θα δώσουν και θα πάρουν με τη σειρά τους τα ίδια δώρα.

Οι ανταλλαγές λοιπόν των δώρων κατά τον γάμο εμπίπτουν τρεις κατηγορίες:

Οι Βλάχες του Μετζιτιέ

α) Στις δωρεές που αποβλέπουν στην ενίσχυση των οικογενειακών σχέσεων και χαρακτηρίζονται από γενικευμένη αμοιβαιότητα (για παράδειγμα τα κανίσκια). Πρόκειται για την προσφορά από τους συγγενείς στην οικογένεια της ύφης ή του γαμπρού ζών (σφαγίων) και φωμιών για τη ετοιμασία του τραπεζιού του γάμου. Τα ζώα βέβαια είναι ιδιοκτησία των ανδρών αλλά τα φωμιά, για την ακρίβεια κουλούρες (κουλάκου) ζυμώνονται και φήνονται από τις γυναίκες. Όμως η προσφορά γίνεται πάντα από τους άνδρες, οι οποίοι ενεργούν ως εκπρόσωποι της οικογένειας. Μια ιδιαίτερα όμως προσφορά υπηρεσιών από γυναίκες είναι η μεταφορά από τον λόγγο των ξύλων, κλαδιών κλπ. για το μαγείρεμα των φαγητών του γάμου, καθώς και το ζύμωμα των τελετουργικών φωμιών, για τον κουμπάρο, τη ύφη, τον γαμπρό, τον βλάμη (φουρτάτου). Αυτές οι προσφορές είναι δωρεές οι οποίες θα επιστραφούν σε μια άλλη αντίστοιχη περίπτωση γάμου.

β) Στις δωρεές που αποβλέπουν στο στήσιμο ή στη δημιουργία προσωπικών σχέσεων και χαρακτηρίζονται από συμβολική κυρίως σημασία και άμεση ή εξισορροπημένη αμοιβαιότητα, για παράδειγμα τα χειροτεχνήματα, όπως τα φιδάκια, τα πορτοφόλια και οι καπνοσακούλες παλαιότερα από χάντρες, που έφτιαχναν οι νέφες και πρόσφεραν στους κουνιάδους, αλλά και τα δώρα των ανδρών και άλλων συγγενών του γαμπρού, που προσφέρουν στη ύφη, όπως χρήματα, τα οποία η ύφη έπαιρνε, φιλώντας τους το χέρι, αλλά και αντικείμενα αξίας που προέρχονται από την αγορά, όπως ασημένιες ζώνες, κοσμήματα, σκουλαρίκια, καρφίτσες, βραχιόλια, τσαπράκια, αλυσίδες κλπ. Σε αυτές λοιπόν τις αμοιβαίες δωρεές συμμετέχουν εξίσου και τα δύο φύλα, για παράδειγμα ο πεθερός, η πεθερά, η ύφη, ο γαμπρός, οι κουνιάδοι κλπ.

γ) Σε μια κατηγορία δωρεών, οι οποίες αποβλέπουν στο στήσιμο της καινούργιας συγγένειας, της καινούργιας οικογένειας και του «οίκου», για παράδειγμα προικιά, που αποτελούνται συνήθως από ρουχισμό του σπιτιού (στράνιε). Στους Βλάχους του Μετζιτιέ αρχικά οι γυναίκες δεν προικοδοτούνταν με σπίτια ή οικόπεδα. Αλλά ούτε με χωράφια, γιατί ουσιαστικά δεν υπήρχαν. Σπίτια έπαιρναν μόνο αν δεν είχαν αδελφούς. Πρόσφατα άρχισαν να προικοδοτούνται με διαμερίσματα στα αστικά κέντρα, κυρίως Γιάννενα.

Στις δωρεές του ρουχισμού τον κυρίαρχο ρόλο κατά κανόνα έχει ο άνδρας, είτε πρόκειται για αγαθά που είναι ιδιοκτησία του είτε

Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στη νεότερη Ελλάδα

για αγαθά που κατασκευάζουν οι γυναίκες, μαλλί στον αργαλειό στο χέρι, είτε για αγαθά που προέρχονται από το εμπόριο. Για παράδειγμα τη συμβολική αγορά των προικιών την κάνει ο πατέρας του γαμπρού ή εκπρόσωπός του, προσφέροντας ένα συμβολικό χρηματικό ποσό σε ένα αγοράκι από την οικογένεια της νύφης. Αλλά πολύ περισσότερο αυτή η ανταλλαγή/συναλλαγή ισχύει στη συμβολική «εξαγορά της νύφης», κατά την παράδοσή της στην οικογένεια του γαμπρού. Η προσφορά των χρημάτων γίνεται από τον γαμπρό στους άνδρες συγγενείς της νύφης. Αυτά συνδέονται με το γεγονός ότι στον δημόσιο χώρο κυρίαρχος είναι ο άνδρας. Από τη στιγμή άλλη δείχνει και τον χαρακτήρα της κοινωνίας των Βλάχων της Μετζιτιέ, η οποία μέχρι πρόσφατα ήταν ουσιαστικά ανδροκρατική.

Τα πράγματα αρχίζουν να αλλάζουν ραγδαία μετά το 1960. Οι κάτοικοι του χωριού μεταναστεύουν μαζικά στη Δυτική Γερμανία. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να τονίσω την προσφορά της Βλάχικης στην οικογένεια, η οποία παραμένοντας στην πρώτη περίοδο της μετανάστευσης στο χωριό για πολλά χρόνια προστάτευσε τα παιδιά της και κράτησε τον γάμο της, ενώ αργότερα ακολούθησε ο άνδρας της στη Δυτική Γερμανία, και συνεισέφερε και αυτή οικονομικά, δουλεύοντας στο πλάι του.

Τώρα τα παιδιά τους σπουδάζουν εκεί, παραμένουν ή επιστρέφουν στη χώρα και παρακολουθούν μαθήματα στην Ελλάδα. Οι γυναίκες ορίζονται διευρύνονται. Έτσι βγαίνουν οι πρώτοι άνδρες επιστήμονες και κατόπιν κοπέλες που σπουδάζουν στα ελληνικά πανεπιστήμια. Υπάρχουν κοπέλες σήμερα που έχουν σπουδάσει Βιολογία, Ιστορική, Αρχαιολογία, Κοινωνική Ανθρωπολογία και άλλες επιστήμες. Ορισμένες τις γνώρισα στο χωριό. Ασκούν όμως και άλλες επαγγέλματα, όπως νοσηλεύτριας, νοσοκόμας, δασκάλας, νηπιηγώγού, καθηγήτριας κλπ. Σημειώνω ότι το 1980 το ποσοστό των φοιτητριών και των σπουδαστριών είχε φθάσει τα 6,96 % των απασχολούμενων εκτός της οικίας γυναικών. Σήμερα ιδανικό για τον πατέρα είναι να σπουδάσει τα παιδιά του, άσχετα από φύλο. Για παράδειγμα, μικροκτηνοτρόφος που βόσκει τα πρόβατα κοντά στο χωριό σπούδασε όλα τα παιδιά του, πέντε-έξι αγόρια και κορίτσια εκτός από τη μεγάλη του κόρη — είναι αλήθεια με τη βοήθεια και άλλων προσώπων, όπως λένε ιερέων κ.ά. Πρέπει να αναφέρω ότι στις τελευταίες δημοτικές εκλογές ήταν υποψήφια για δήμαρχος

μια γυναίκα (Βλάχα), η Βάσω Μεντή, κατά τους πληροφορητές αριστερή και φεμινίστρια.

Οι σχέσεις άνδρα και γυναίκας γίνονται τώρα πιο συντροφικές. Στο χωριό οι γυναίκες αποκτούν κάποια σχετική ανεξαρτησία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι συχνάζουν στα καφενεία («ντουκένη» στα βλάχικα) ή ότι κυκλοφορούν άσκοπα έξω. Όπως δηλώνουν μερικοί, δεν θέλουν ούτε οι ίδιες να πηγαίνουν στο καφενείο. Έχουν μάλιστα συμβεί τσακωμοί με κάποιες που έχουν επιστρέψει από τη Γερμανία και πηγαίνουν μερικές φορές με τους συζύγους τους.

Οι γυναίκες βοηθούν πλέον και στα ζώα, για παράδειγμα στο άρμεγμα, στο πότισμα κλπ., χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι είναι και ικανοποιημένες από αυτή τη δουλειά ιδιαίτερα. Συχνά προτιμούν να μεταναστεύσουν ή να επιστρέψουν στη Γερμανία και πηγαίνουν προς αυτή την κατεύθυνση τον σύζυγο, ο οποίος βέβαια θα είναι αναγκασμένος να δουλεύει εκεί εργάτης ή γκαρσόνι. Μερικές φορές βοηθούν τους άνδρες τους και στα μαγαζιά, όταν λείπουν αυτοί, για παράδειγμα στα φιλικατζιδικα ή στα περίπτερα. Στα καφενεία/ταβέρνες τα πράγματα είναι κάπως πιο σύνθετα. Οι γυναίκες βοηθούν συνήθως τους συζύγους τους στην κουζίνα (φήνοντας σουβλάκια, καφέδες κλπ.) αλλά σπάνια σερβίρουν. Και αυτό όμως γίνεται μερικές φορές από τις θυγατέρες και όχι από τις ίδιες τις συζύγους, κυρίως αν απουσιάζουν οι άνδρες. Κατά κανόνα εξάλλου ξένες γυναίκες δεν εργάζονται στα μαγαζιά. Σε όλες τις περιπτώσεις η παρουσία των γυναικών πρέπει να χαρακτηρίζεται από απόλυτη κοσμιότητα, διαφορετικά η γυναίκα επικρίνεται ακόμα και από τους στενούς συγγενείς της.

Οι μικρές κοπέλες είναι πλέον σε μερικές περιπτώσεις πιο θαρρετές απέναντι στο άλλο φύλο από τις παλαιότερες γυναίκες, για παράδειγμα κοιτάζουν τους άνδρες κατάματα στον δρόμο. Η διαφορά στη συμπεριφορά είναι πολύ εμφανής σήμερα στις γυναίκες διαφόρων ηλικιών. Παραδείγματος χάριν οι γριές και σπανιότερα οι νέες γυναίκες ή κοπέλες βαδίζουν στον δρόμο, περπατούν μονοκόμματα, σαν υπνωτισμένες, σαν ρομπότ, χωρίς καθόλου παρεκκλίσεις, χωρίς να λυγίζουν ή να αφήνουν χαλαρό το σώμα. Προχωρούν κατευθείαν στο σημείο όπου θέλουν. Το αντίθετο παρατηρείται με τις λιγότερο ηλικιωμένες και τις νεότερες γυναίκες. Οι πληροφορητές το εξηγούν αυτό, επειδή οι γυναίκες δεν έπρεπε να κουνιούνται καθόλου ή να κοιτάζουν δεξιά-αριστερά από σεμνότητα, για

Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στη νεότερη Ελλάδα

να μη τις πουν ανήθικες. Αυτό μου θυμίζει το καμάρωμα της νύχτας στον γάμο.

Σημειώνω ότι το σπάσιμο της μεγάλης πολυπυρηνικής οικογένειας και του αυστηρού κώδικα συμπεριφοράς γίνεται με διαφορετικό τρόπο αντιληπτό από τις γενεές. Άκουσα τα παράπονα ηλικιωμένης γυναίκας, η οποία μου εξέφρασε με χαρακτηριστικό τρόπο παραπάνω αλλαγές, ότι ενώ αυτή εξυπηρέτησε την πεθερά και πεθερό ως νύφη, τώρα η ίδια δεν έχει νύφη στο σπίτι, παρόλο που έχει τέσσερις παντρεμένους γιους, οι οποίοι μένουν χωριστά.

Τα νεαρά άτομα εξάλλου δεν μπορούν να αντιληφθούν τις ακραίες καταστάσεις διαχωρισμού και ιεραρχίας των δύο φύλων που επικρατούσαν κατά κανόνα παλαιότερα. Σε μια περίπτωση όπου ένας σάχρονος εγγονός πλησίασε και άκουσε τις διηγήσεις του παππού για τη θέση της γυναίκας, εξανέστη, και ο παππούς της, μαζί με τον πατέρα της που ήταν παρών της απάντησε: «εσείς γεννηθήκατε σε καλή εποχή!»

Κλείνοντας, οι γυναίκες, ιδιαίτερα οι νεότερες πηγαίνουν πανηγύρια και παίρνουν μέρος στους κυκλικούς χορούς, όχι όμως και οι ηλικιωμένες γυναίκες. Αυτές δεν χορεύουν αλλά κάθονται στα τραπέζια με τους ηλικιωμένους συζύγους. Λένε ότι δεν χορεύουν «από αντροπή». Το φαινόμενο της 80άρας Γκραϊκάς του Ιωνίου που χορεύει μπροστά στον κύκλο και κάνει τις φιγούρες πανηγύρι είναι αδιανόητο για τους Βλάχους. Οι ηλικιωμένες γυναίκες δηλαδή δεν χόρευαν στα πανηγύρια, ούτε σήμερα χορεύουν. Αλλά και ο τρόπος του χορού των νεότερων γυναικών πρέπει να είναι κόσμιος. Οι Βλάχοι περιπαίζουν και μιμούνται σκωπτικά Γκραϊκές που όταν χορεύουν σηκώνουν το πόδι τους ψηλά και κουνούν «ώπα». Οι Βλάχες πρέπει να χορεύουν στητές και καμπαλιές. Στις άλλες κοινωνικές και οικογενειακές εκδηλώσεις, επισημοί κλπ. οι γυναίκες δεν έπιναν ούτε πίνουν κρασί ή τσίπουρο. Λά έπαιρναν «κάτι γυναικείο», γλυκό, πορτοκαλάδα κ.ά., αν σήμερα η μπίρα σώζει την κατάσταση ως πιο ελαφρό ποτό. Έρχόταν εξάλλου ξένος στο σπίτι, οι γυναίκες σέρβιραν και έφευγαν. Τα τελευταία ισχύουν σε πολλές περιπτώσεις και σήμερα.

Συμπερασματικά, βλέπουμε ότι η Βλάχα του Μετζίτι έβλεπε μια μεγάλη κοινωνική διαδρομή σε λιγότερο από μισό αιώνα, τακτώντας μια καλύτερη θέση μέσα στην οικογένεια με τη διαφώση συντροφικών σχέσεων, την ισοτιμία στην ευθύνη της οικ

Οι Βλάχες του Μετζιτιέ

νειας και των παιδιών, με το δικαίωμα στην έκφραση λόγου, αλλά και μέσα στην κοινωνία, με την εργασία της εκτός οικίας, τη μόρφωσή της ακόμα και σε πανεπιστημιακό επίπεδο, και γενικότερα την προσφορά της στο κοινωνικό σύνολο, σε σημείο να είναι σε θέση σήμερα να διεκδικεί και πολιτικά αξιώματα.

Βιβλιογραφία

- ΑΛΕΞΑΚΗΣ, Ε.Π. (2007), «Το κοινωνικό φύλο του δώρου. Γαμήλιες ανταλλαγές και μεταβίβαση της περιουσίας στη Ναυπακτία», *Ναυπακτιακά* 14/1, σελ. 443-480 (και σε αυτόν τον τόμο).
- (2008-2010), «Αντρες, γυναίκες, συγγένεια: ιδεολογία, λόγος και πρακτική στο οροπέδιο Λασιθίου Κρήτης» *Εθνολογία* 14, σελ. 85-117 (και σε αυτόν τον τόμο).
- (2009). *Οι Βλάχοι του Μετζιτιέ και η ειρωνεία της Ιστορίας. Μια εθνογραφία του μη προβλέψιμου*, Αθήνα: Δωδώνη.
- ΔΡΕΤΤΑΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ (2008). «Οι κλέφτρες της φωνής. Συμβολή στη μελέτη της αναπαράστασης του γυναικείου σώματος στους Έλληνες του Πόντου», στο Ε.Π. ΑΛΕΞΑΚΗΣ - Μ. ΒΡΑΧΙΟΝΙΔΟΥ - Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (επιμ.), *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, σελ. 125-143.
- ΛΑ ΤΣΕΚΛΑ, ΦΡΑΝΚΟ (2004). *Απότομοι τρόποι. Η ανθρωπολογία του αρσενικού*, Αθήνα: Κέδρος.
- ΜΕΝΤΗΣ, ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Κ. (2011). *Μεντζιηντέ Βρούτε*, Γιάννενα: Ο τόπος μας.
- ANDROMEDAS, J.N. (χ.χ.). *Women, Vengeance and Unilineal Descent Groups in Mani, southern Greece* (πολυγραφημένο κείμενο).
- ARDENER, ADWIN (1972). «Belief and the Problem of Women», στο συλλογικό J.S. LA FONTAINE (επιμ.), *The Interpretation of Ritual. Essays in Honour of A.I. Richards*, Λονδίνο: Tavistock Publications, σελ. 135-158.
- ATKINSON, JANE - MONNIG-ERRINGTON, SHELLY (επιμ.) (1990). *Power and Difference. Gender in Island Asia*, Στάνφορντ: Stanford University Press.
- BARNES, SANDRA T. (1990). «Women, Property and Power» στο P.R. SANDAY - R.G. GOODENOUGH (επιμ.), *Beyond the Second Sex. New directions in the Anthropology of Gender*, Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press, σελ. 253-280.
- BLOCH, M. - SPERBER, D. (2002). «Kinship and evolved psychological dispositions. The mother's brother controversy reconsidered», *Current Anthropology* 43/5, σελ. 723-734.

Οικογένεια, συγγένεια και γάμος στη νεότερη Ελλάδα

- BRANDES, STANLEY (1985). *Metaphors of Masculinity. Sex and Status in Andalusian Folklore*. Publications of the American Folklore Society, New Series, Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press.
- BUCKLEY, THOMAS - GOTTLIEB ALMA (1988). *Blood Magic. The Anthropology of Menstruation*, Μπέρκλεϋ - Λος Άντζελες - Λονδίνο: University of California Press.
- CUCCIARI, SALVATORE (1981). «The gender revolution and the transition from bisexual horde to patrilocal band: the origins of gender hierarchy» στο S. ORTNER - H. WHITEHEAD (επιμ.), *Sexual Meanings. The Cultural Construction of Gender and Sexuality*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, σελ. 31-79.
- DELANEY, CAROL (1984). *Seed and Soil: Symbols of procreation and the creation of the world*, Ph.D. dissertation, Anthropology Department, University of Chicago.
- DUBISH, JILL (1986). *Gender and Power in Rural Greece*, Πρίνστον, Νέο Ιερσέϋ: Princeton University Press.
- GODELIER, MAURICE (2004). *Métamorphoses de la parenté*, Παρίσι: Fayard.
- HÉRITIER, FRANÇOISE (2005), *Οι δύο αδελφές και η μητέρα τους. Ανθρωπολογία της αιμομιξίας (μετάφραση Δ. ΚΟΣΜΙΑΔΗΣ)*, Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.
- HERZFELD, MICHAEL (1985). *The Poetics of Manhood. Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*, Πρίνστον: Princeton University Press.
- (1991). «Silence, submission, subversion: towards a poetics of womanhood», στο P. LOÏZOS - E. PAPATAXIARCHIS (επιμ.), *Contested Identities, Gender and Kinship in Modern Greece*, Πρίνστον - Νέα Υόρκη: Princeton University Press, σελ. 79-97.
- SACKS, KAREN (1982). *Sisters and Wives. The Past and Future of Sexual Equality*, Ουρμπάνα-Σικάγο: University of Illinois Press.
- SANDAY, PEGGY REEVES (1981). *Female power and male dominance. On the origins of sexual inequality*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.
- SCHLEGEL, ALICE (1972), *Male Dominance and Female Autonomy. Domestic Authority in Matrilineal Societies*, HRA Press.
- STRATHERN, MARILYN (1972). *Women in Between. Female Roles in a Male World. Mount Hagen, New Guinea*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη, Seminar Press.
- (1988). *The Gender of the Gift. Problems with Women and Problems with Society in Melanesia*, Μπέρκλεϋ - Λος Άντζελες - Λονδίνο: University of California Press.

Résumé

Eleftherios Alexakis, Les femmes valaques de Metzitié
Économie, société et genre dans une communauté de la région
du Pogoni (Épire).

Nous examinons la place de la femme dans la communauté de Metzitié (aujourd'hui Kefalovryssos) dans le Pogoni, en Épire. Ce village est habité par des éleveurs semi-nomades hellénophones et valacophones.

L'analyse porte d'abord sur la répartition du travail et sur la place de la femme dans la famille et dans la société élargie, en se focalisant sur la hiérarchie des genres:

Deux points particuliers examinés dans cette étude sont le silence et la parole, puisque les femmes, chez ces Valaques, font partie des groupes silencieux. Encore, nous insistons sur le rapport de la femme avec les biens accordés lors du mariage et d'autres manifestations de la communauté.

Un autre aspect étudié concerne l'évolution ultérieure de la place de la femme, surtout après l'émigration des Valaques en Allemagne afin de trouver du travail.

Cette approche est théorique, socio-anthropologique, alors qu'elle se penche également sur la question des représentations sociales et culturelles du genre (symboles etc.).

